

MARZO 2023

A POLÍTICA DE SEGURIDADE E CONVIVENCIA DENSE O ÁMBITO MUNICIPAL

Red Internacional para la Innovación
en Seguridad

INTRODUCCIÓN

Da RISE cremos que as eleccións municipais de 2023 son unha oportunidade para innovar no campo da seguridade local. Este documento ten por obxectivo achegar propostas para o desenvolvemento de políticas locais de convivencia e seguridade tendo en conta o marco competencial da administración local.

O documento estrutúrase en catro apartados, os dous primeiros máis centrados no diagnóstico e definicións. O terceiro desenvolve elementos transversais para unha política local incluíndo propostas para a súa aplicación e o cuarto está formado por un conxunto de fichas temáticas que abordan diferentes problemas.

Conscientes de que os casos e solucións que se propoñen están quizais máis pensados para as cidades medianas e grandes, e de que non abordamos todos os retos aos que se enfrontan os concellos en materia de seguridade e convivencia, esperamos seguir avanzando na suma de propostas no futuro.

Este documento foi coordinado por Lucía Morale e Anabel Rodríguez e realizado de maneira participada polas e os integrantes de RISE en España: Antonio Alcántara, Anxo Barea, Lucía Camardón, Rocío Fraga, Tica Font, Amadeu Recasens, e Vicens Valentín, entre novembro de 2022 e marzo de 2023. Para máis información podes contactar con RISE en info@webrise.org

CONTIDO

- 1. Por qué é necesaria a innovación en seguridade?**
- 2. Os problemas, a sensación de inseguridade e as seguridades**
- 3. Elementos crave para unha seguridade centrada nas persoas**
  - 3.1 1.Diagnóstico, deseño e avaliación**
  - 3.2 Estratexias transversais de intervención**
  - 3.3 Coprodución e acción comunitaria**
  - 3.4 Perspectiva de dereitos, de xénero e interseccional**
- 4. Que facer diferente ante os problemas de sempre?**
  - 4.1 Conflitos no espazo público**
  - 4.2 Lecer Noturno**
  - 4.3 Tráfico e consumo de drogas**
  - 4.4 Violencias Machistas**
  - 4.5 Situacións de odio e discriminación**

POR QUÉ É NECESARIA A INNOVACIÓN EN SEGURIDADE?

É habitual que os partidos conservadores, e en moitos casos tamén os progresistas, recorran ao medo cidadán para xustificar as súas propostas, que adoitan centrarse en solucións de man dura, lei e orde, principalmente con respostas punitivas e criminalización dos sectores máis vulnerados. Trátase do que os anglosaxóns chaman gobernar a través do medo (governing through fear).

Estas respostas obvian a existencia de violencias e inequidades estruturais que causan a maioría das situacións que fundamentan a percepción de inseguridade.

A inseguridade está presente nas nosas sociedades de maneira persistente e problemática. No entanto, as políticas e modelos hexemónicos de seguridade non ofreceron solucións efectivas. Décadas de incrementalismo penal e vixilancia non reduciron significativamente a violencia, por isto expómonos que **se queremos resultados diferentes debemos implementar propostas diferentes.**

Condicionar as políticas de seguridade á sanción penal ou administrativa, supón orientar aos poderes públicos cara á resposta policial, perdendo a capacidade de involucrar a outros actores públicos na resolución dos problemas de seguridade.

A proposta é, en cambio, xerar políticas de seguridade inclusivas, incorporando a perspectiva de xénero e de dereitos de maneira transversal e dando lugar aos colectivos e grupos sociais tradicionalmente excluídos desta construción.

Para isto, debemos renunciar ao populismo punitivo e construír políticas de seguridade centradas nas persoas, incorporando a perspectiva das vítimas desde un lugar activo e repensar as necesidades de reparación e a resposta do sistema e eliminar as prácticas securitarias que menoscaban os dereitos de grupos marxinalizados ou discriminados.

Unha versión completa do diagnóstico e os obxectivos de RISE pode atoparse no documento fundacional da Rede en: www.webrise.org

OS PROBLEMAS, A SENSACIÓN DE INSEGURIDADE E AS SEGURIDADES

A inseguridade é unha das problemáticas que máis preocupa á cidadanía. Trátase dunha cuestión significativa de carácter sistémico que responde a conflitos estruturais moi profundos non resoltos e que foron tratados con desigual intensidade polos diferentes gobernos municipais e supralocais ao longo dos anos.

A preocupación pola seguridade é unha manifestación da percepción cidadá sobre a realidade da vida cotiá nas súas rúas e barrios. E esa percepción non sempre ten que ver coa criminalidade nin sempre é medible de forma obxectiva.

Que hai detrás desa preocupación? Cando tentamos descifrar que existe detrás da percepción de inseguridade manifestada pola cidadanía, atopámonos con que engloba diferentes problemáticas e que se fundamenta en diferentes realidades.

Esta percepción adoita responder a diferentes situacións, como feitos delituosos, feitos relacionados co incivismo, conflitos de convivencia, degradación da contorna urbana e feitos relacionados con accións de grupos de poboación con pautas de conduta ou culturais distintas ás que outros grupos consideran como normais e que non son nin delituosas nin incívicas.

É dicir, a percepción manifestada pola cidadanía ten, en xeral, fundamentos obxectivos. Ten que ver con situacións, que, aínda que non sendo sempre delituosas, poden e deben ser abordadas polas políticas públicas de seguridade e convivencia.

A percepción de seguridade ou inseguridade é afectada de maneira considerable polos medios de comunicación (CEO 2023; EVB 2022). Así, a difusión reiterada ou esaxerada de casos de criminalidade incrementa desproporcionadamente a sensación de inseguridade. Por isto, a difusión e o tratamento da información debese ser un aspecto que abordar de maneira responsable polo sector profesional da comunicación, así como polos partidos políticos, dado que as cuestións de seguridade adoitan utilizarse moitas veces para xerar medos que decanten o voto cara a solucións demagóxicas, en xeral punitivas e pretendidamente máxicas.

Por último, é importante ter en conta que hai **diferentes tipos de inseguridades**: inseguridade no acceso ou permanencia na vivenda, o traballo, a seguridade social, que tamén xeran que a cidadanía senta insegura e que son aspectos a abordar polas diferentes áreas políticas.

Estas seguridades son as que incorpora o concepto de **seguridade humana**, que entende a seguridade como un marco integral para o desenvolvemento dunha vida digna e inclúe as seguridades económica, alimentaria, sanitaria, ambiental, persoal, comunitaria e política. Entendemos que a satisfacción destes dereitos é imprescindible para ter unha vida segura. Con todo, a solución estrutural nestes ámbitos debe ser abordada polas políticas sectoriais específicas (vivenda, educación, traballo, etc.) e por isto non entramos nese detalle neste documento.

ELEMENTOS CRAVE PARA UNHA SEGURIDADE CENTRADA NAS PERSOAS

1

1. Pensar na política de seguridade como en calquera outro ámbito de política pública: diagnosticar, deseñar unha actuación, executala e avaliála.

3

Ampliar o número de actores que contribúen no proceso da política pública e participan nel, con accións de coprodución e acción comunitaria.

2

Desenvolver estratexias transversais de intervención para responder os problemas de seguridade e convivencia a curto e longo prazo.

4

Incorporar a perspectiva de dereitos, de xénero e interseccional.

1. DIAGNÓSTICO, DISEÑO E AVALIACIÓN

Identificación dos problemas

Un primeiro exercicio crave para o deseño de políticas de convivencia e seguridade a nivel local é poder identificar os problemas correctamente porque isto permitirá adoptar solucións adecuadas. Diferenciar por exemplo se son problemas de seguridade ou convivencia.

Neste sentido entendemos a **seguridade cidadá** como a protección da integridade persoal e os bens, pondo o acento nas necesidades e dereitos da cidadanía.

E os **problemas de convivencia**, como os conflitos que se producen nas relacións veciñais ou pola exposición a fenómenos que xeran molestias e que poden incluír o uso do espazo público, as relacións nunha escaleira de veciños, a mobilidade, etc.

Aínda que moitos dos problemas están orixinados en situacións de inequidade ou conflitos estruturais que deben ser abordados desde outros ámbitos, as políticas específicas de seguridade e convivencia, cando se traballan adecuadamente, poden resultar preventivas, evitar as escaladas de violencia, traballar na reparación das vítimas e colaborar á construción de comunidade.

Decisións baseadas na evidencia, a partir da inclusión de múltiples fontes e perspetivas

O cumprimento efectivo de eixos como a transversalidade, a coprodución e acción comunitaria, a transparencia e a rendición de contas, requiren contar con información sólida, confiable e de calidade, a partir de múltiples fontes, que constitúan insumos para a toma de decisións, o acceso á información pública e que nutran as instancias de participación cidadá a nivel municipal.

As estatísticas policiais céntranse principalmente no reconto de series de ilícitos penais e administrativos, coa finalidade de verificar o seu comportamento temporal. Por tanto, a estatística mostra unha información parcial sobre os feitos sucedidos. Así mesmo, a resposta penal só implica unha resposta reactiva que non resolve o problema de fondo nin contribúe á súa prevención futura.

Por isto é clave contar con información construída a partir de diferentes fontes. Implica ir máis aló da información xerada polas axencias penais -como os corpos e forzas de seguridade e organismos xudiciais- e incluír outro tipo de carteiras e organismos públicos, institucións da sociedade civil e mesmo das propias instancias de participación e intervencións municipais en materia de seguridade cidadá e convivencia.

Algunhas propostas de información a xerar e integrar:

- **Enquisas de vitimización e percepción de seguridade**
- **Informes de entidades da sociedade civil**
- **Procesos de prospección de necesidades directamente da cidadanía**

Transparencia e rendición de contas

Ningún servizo público pode exercerse sen control democrático, e moito menos un que poida afectar gravemente á integridade e os dereitos fundamentais das persoas. Por tanto, un sistema de seguridade non pode pensarse sen incorporar mecanismos de transparencia e rendición de contas. Estes mecanismos deben ser internos, pero tamén externos e incorporar a participación social.

A transparencia implica a publicidade dos actos da administración. A rendición de contas implica por unha banda que a administración de conta das accións levadas a cabo e o seu impacto sobre os problemas da cidadanía. Por outro, implica a existencia de mecanismos que permitan o acceso directo, áxil e sinxelo por parte da cidadanía para a notificación á administración de posibles incidencias cos diferentes servizos públicos e os protocolos adecuados para a súa resolución que poidan determinar responsabilidades individuais como tamén necesidades de mellora organizacional.

Algunhas propostas:

- **Publicar plans e programas de goberno.**
- **Publicar datos da actividade policial e de outros servizos.**
- **Publicar informes de xestión e avaliacións, incluído as dos mecanismos de control.**
- **A información publicada debe ser: detallada, clara, accesible e en formato aberto.**
- **Xerar canles directos e sinxelos de atención á cidadanía para queixas ou suxestións sobre o servizo.**

2. ESTRATEXIAS TRANSVERSAIS DE INTERVENCIÓN

Os factores que xeran inseguridade, sensación de inseguridade e conflitos de convivencia son moi variados. Por exemplo, a degradación da contorna urbana, a falta de espazos públicos adecuados para pasear e relacionarse, os incidentes e conflitos no ámbito residencial (roubo en domicilios, conflitos graves con veciños, ocupacións vinculadas a outros delitos), tráfico e consumo de drogas, problemas de tráfico e mobilidade, etc.

Para abordalos debe existir unha intersección e transversalidade entre as diversas políticas: sociais, de urbanismo, de saúde pública, etc. e as políticas de seguridade cidadá, que permitan abordar integralmente as problemáticas e non, tal como ocorre habitualmente, de maneira fragmentada e descoordinada, o que xera un dispendio de recursos e unha perda de eficacia nas accións levadas a cabo.

É clave integrar a idea de que a soa actuación policial non ten posibilidade de resolver o problema. E especialmente en conflitos de convivencia é importante implementar outras accións se se buscan resultados eficaces no mediano prazo.

Por iso, mesmo dentro do ámbito específico da seguridade e a convivencia é necesario abrir a xestión da seguridade a outros actores, para integrar a todos os que teñan responsabilidades na intervención social e na mellora da convivencia e a inseguridade (desigualdade económica, saúde, servizos sociais, urbanismo, educación, emerxencias e xustiza), organizados nun sistema integral de gobernanza comunitaria das violencias e a inseguridade.

Para iso é imprescindible definir estruturas, plans e recursos que fagan converxer tales políticas.

Algunhas propostas:

- **Ter un órgano de coordinación institucional municipal que permita integrar os diferentes actores. Se se opta pola xunta local de seguridade, debería, por tanto, integrar tamén operadores non policiais.**
- **Asignar a elaboración e seguimento do plan local de seguridade a unha unidade non policial e que conte con profesionais con formación suficiente para aplicar unha mirada transversal no deseño das accións (criminólogos/as, sociólogos/as, psicólogos/as sociais, etc.).**
- **Reforzar con recursos humanos e económicos a todos os actores e/ou áreas que integran o sistema de seguridade, e non só á policía.**
- **Formar para o traballo colaborativo a todo o persoal que interveña en materia de convivencia e seguridade**

Por último, quixéramos apuntar que a difusión do concepto de **seguridade humana** como visión holística da seguridade, levou a que se interprete que unhas políticas de seguridade poden considerarse de seguridade humana se nelas participan unha ampla diversidade de actores e propoñen unha variedade de respostas máis aló do policial. Desde a nosa perspectiva isto pode levar o risco de reducir a seguridade humana ás políticas de seguridade e convivencia, cando, como xa mencionamos, a idea de seguridade humana responde á necesidade de resolver problemas estruturais que xeran a insatisfacción de dereitos básicos, moito máis alá da seguridade cidadá, aínda que tamén a inclúa.

NOTA METODOLÓXICA: TIPOS DE ESTRATEXIAS DE INTERVENCIÓN

Desde un enfoque integral e transversal, podemos identificar diferentes tipos estratexias, que responden a diferentes fases ou niveis de intervención:

i) As socioeducativas ou de construción comunitaria: orientadas á poboación xeral para a prevención primaria das violencias, conflitos e delitos, mediante abordaxes que tendan a cohesionar e fortalecer o tecido social, o involucramiento e a participación cidadá, así como á sensibilización, formación e deconstrución de patróns de comportamento asociados á comisión de feitos de violencia machista e discriminatoria, entre outros.

ii) De ordenación e planificación urbana: é dicir, a realización de reformas nas condicións do espazo ou das actividades que se realizan nel. Para incidir na sensación de inseguridade (por exemplo, iluminación) pero tamén á comisión de determinados feitos de violencia, conflito ou delito (por exemplo, redeseño dunha praza, regulación de horarios de venda de alcol, etc.).

iii) As de contención e abordaxes específicas ou focalizados en grupos ou situacións: que involucran accións tendentes á prevención secundaria e terciaria da violencia e o delito (por exemplo, plans de traballo para agresores), así como aquelas dirixidas á atención e resposta a persoas vitimizadas.

iv) De control e reacción: inclúen aquelas respostas reactivas e punitivas, vinculadas á detección de feitos xa labores, e á súa sanción. Así como as estratexias tendentes a fortalecer os recursos destinados a eses fins.

3. COPRODUCCIÓN E ACCIÓN COMUNITARIA

A complexidade dunha realidade social máis desigual, dinámica e diversa que nunca antes (a globalización) fixo exponencialmente máis complexos os problemas das sociedades contemporáneas. Os sistemas de goberno tradicional baseados na xerarquía e a unilateralidade resultan insuficientes ante a complexidade que iso supón. Son varias as voces que defenden que a complexidade e as desigualdades sociais requiren liñas estratéxicas que promovan o apoderamento das persoas, o traballo en rede, a solidariedade, e a participación daqueles que lles afecta (Ballester, 2013).

Un dos marcos de actuación que nos permite crear estratexias con finalidade transformadora é a acción comunitaria. A acción comunitaria podémola definir como un proceso orientado á autoorganización dunha comunidade para decidir cales son as súas necesidades e para o impulso de accións que dean respostas (Manyà e Morales, 2018). Trátase de construír proxectos colectivos nos que hai un «nós», que quere e necesita facer cousas conxuntamente para poder dar respostas a problemas, retos e necesidades que son colectivas.

Diferentes autores e autoras expoñen que a acción comunitaria debe ter unha tripla intencionalidade transformadora (Manyà e Morais, 2018 e Ballester, 2013):

- Apoderamiento persoal, grupal e comunitario.
- A mellora das condicións de vida (dando resposta a necesidades e reivindicando dereitos).
- A cohesión e a inclusión social.

Cando falamos de comunidade é importante deternos para definir de que falamos. Neste caso facemos referencia a «un conxunto de axentes que comparten un espazo territorial de referencia, sexa porque residen nel, ou por que desenvolven a súa actividade social ou profesional» (Manyà e Morais, 2018, páx.7). Ao mesmo tempo debemos ter presente que existen relacións de interdependencia que se dan entre eles e elas.

Estes axentes poden ter unha diversidade de perfís:

- Profesionais de servizos, entidades, empresas e administracións con diversidade de encargos e traxectorias;
- Persoas voluntarias e activistas membros de entidades sen ánimo de lucro;
- Persoas non asociadas que queren e poden sumar o seu gran de area;
- Cargos políticos que estean a desenvolver o seu labor a pé de rúa.

Atopar o equilibrio para que todas as voces sexan escoitadas e todo o mundo asuma responsabilidades é un dos principais retos cos que nos atopamos. E evidentemente, desde a vontade de construción de política pública debe escoitarse a todo o mundo e ás veces hai que facer a pregunta de quen non está, a quen non estamos a preguntar ou que voz non está a ser escoitada.

Neste sentido aparece a necesidade de xerar espazo para a coprodución entre actores públicos e privados que se articulen a través de fórmulas de gobernanza comunitaria que xeren estruturas e procesos de interacción entre a cidadanía e a administración, buscando fórmulas de decisión máis horizontais e equilibradas baixo os principios de transparencia, participación, complementariedade e proporcionalidade entre actores públicos e privados, co obxectivo de dar á participación das persoas o maior protagonismo posible.

Algunhas propostas:

- **Órganos ad hoc:** son necesarios espazos de participación con obxectivos claros e concretos a partir de problemáticas. Isto facilita que as participantes sexan máis representativas en cada situación e evitar o desgaste de instancias que dean poucos resultados. Poden ser flexibles e realizarse nunha diversidade de espazos, tanto institucionais como comunitarios.
- **Órgano permanente:** espazo de participación con obxectivos claros que permite xerar liñas estratéxicas e o seu seguimento. Ha de estar vinculado a un territorio cunha medida concreta que permita a sustentabilidade, a viabilidade e unha relación directa coa realidade sociocultural. É máis operativo dispor de maior cantidade de órganos en diferentes unidades territoriais que facer un órgano que abaste un gran territorio.
- **Equipos de acción comunitaria** con presenza continuada no territorio e que pon en relación as dinámicas de conflictividade e convivencia cos órganos ad hoc e co permanente. Permite fluír a comunicación entre os órganos, as veciñas, entidades, equipamentos e servizos públicos. Estes equipos, se teñen suficientes recursos, poden ser os responsables da dinamización e xestión dos diversos órganos e as accións en territorio.
- **Mecanismos de información** que faciliten o acceso a todo tipo de poboación, independentemente da súa lingua, orixe ou diversidade funcional. Por exemplo, utilizar pictogramas, braille, linguas maternas, etcétera.

4. PERSPECTIVA DE DEREITOS, DE XÉNERO E INTERSECCIONAL

Garantir políticas de seguridade que poñan no centro ás persoas implica incorporar estas perspectivas para evitar que a política pública profunde as desigualdades e violencias preexistentes.

O enfoque baseado en dereitos humanos (EBDH) é un marco conceptual desenvolvido por Nacións Unidas que ten como base as normas internacionais de dereitos humanos, e tamén é unha metodoloxía que orienta a implementación das políticas públicas cara á promoción e protección destes dereitos. Analiza causas estruturais dos problemas, expón unha actuación non só pasiva das persoas como receptoras de beneficios senón activas como titulares de dereitos, de responsabilidades e obrigacións.

En relación coa cidade é importante engadir que a Carta Europea de Salvagardia dos Dereitos Humanos na Cidade (Saint-Denis 2000), define que: "A cidade é o espazo colectivo que pertence a todos os seus habitantes que teñen o dereito a atopar as condicións para a súa realización política, social, económica, cultural e ecolóxica, cousa que comporta asumir tamén deberes de solidariedade."

O enfoque intercultural pretende fomentar a convivencia entre as persoas de diferentes orixes, culturas e relixións a través dunha mirada centrada na persoa como protagonista e titular de dereitos. Fundaméntase en tres principios: Diversidade cultural, Igualdade de dereitos, oportunidades e non discriminación e Interacción positiva e diálogo intercultural. Implica, como elemento cruce a participación real da diversidade no deseño de políticas e foxe en cambio da "asimilación" ou "integración" como obxectivo.

Por último, o enfoque de xénero interseccional contribúe nunha cidade máis democrática, xusta e respectuosa. O enfoque de xénero implica non só a presenza das mulleres e as diversidades de xénero no deseño e implementación da política senón valorar nas accións os elementos de interdependencia e vulnerabilidade que temos como seres humanos e potenciar cidades que promovan o coidado mutuo e a construción comunitaria.

A visión interseccional implica recoñecer que vivimos nunha sociedade baseada na dominación -patriarcal, capitalista e colonial- e que isto definiu historicamente unhas determinadas relacións de poder entre os suxeitos que condicionan as posibilidades efectivas de igualdade.

Algunhas propostas:

- Incluir persoal especializado e coa función exclusiva da incorporación transversal da perspectiva de xénero interseccional e de dereitos nas áreas de seguridade e convivencia.
- Realizar formacións específicas a todo o persoal municipal para aplicar estas perspectivas aos seus postos de traballo concretos.
- Deseñar accións explícitas tendentes a incorporar estas perspectivas.
- Incluir indicadores específicos para medir o impacto de xénero e interseccional dos plans e programas.
- Garantir a participación plural en todo o ciclo da política pública.

QUE FACER DIFERENTE ANTE OS PROBLEMAS DE SEMPRE?

1. CONFLICTOS NO ESPAZO PÚBLICO

O espazo público establécese como un espazo privilexiado de relación e de convivencia, pero non é neutral, e por tanto pode converterse con frecuencia en lugar de conflito. Neste sentido, un espazo público, como unha praza, pode ser un espazo de encontro no que conflúan múltiples e diversos intereses, miradas e necesidades que poden confrontarse entre elas ao entrar en contacto.

Nese espazo hai unha tensión que se debe a que determinados usos e poboacións son privilexiadas por encima doutras. Así, as relacións que se dan no espazo están definidas por privilexios de clase, xénero, idade, raciais, etc. Tamén existe tensión entre os usos espontáneos (as prácticas que levan a cabo as persoas que fan uso de forma cotiá) e os usos planificados (a concepción e obxectivo con que foron deseñados). En ocasións, a interacción social desborda a planificación urbanística.

Os problemas máis habituais que atopamos no espazo público das cidades teñen relación con contaminación acústica (ruidos molestos), consumo excesivo de alcol, uso abusivo por parte de privados como terrazas de bares en zonas altamente transitadas ou poboadas, exceso de turismo, vehículos de mobilidade persoal, xestión de animais, etc.

A promoción da convivencia no espazo público baséase na xeración de vínculos de recoñecemento mutuo entre veciños e veciñas, colectivos, asociacións, equipamentos. Por tanto, debemos tentar traballar buscando oportunidades culturais, educativas e comunitarias que vaian máis aló do concepto clásico de civismo.

A aproximación socioeducativa e comunitaria é a que ten maior posibilidade de desenvolvemento e sobre a cal empeza a aparecer evidencia científica que demostra a súa validez para aumentar a convivencia e mesmo reducir a criminalidade.

Así, algúns estudos demostran que os barrios onde hai asociacións veciñais, centros cívicos e outras organizacións de barrio activos tiveron na redución da criminalidade. **Os espazos de participación e construción comunitaria móstranse idóneos para a mellora da seguridade e a convivencia.**

Ademais de medidas socioeducativas e comunitarias, esta aproximación require preguntarse se os instrumentos de ordenación do espazo público que utilizan habitualmente os municipios (ordenanzas, plans de usos e urbanísticos, réxime de infraccións e sancións?) permiten integrar de forma real a diversidade de usos e necesidades.

Algunhas propostas:

Accións socioeducativas e de construción comunitaria:

Prospección e avaliación

- Marchas exploratorias e mapeos colectivos
- Dinámicas grupais e participativas
- Observacións sistemáticas dos espazos poñendo en relación o deseño do espazo cos seus usos.
- Entrevistas a persoas usuarias.
- Órganos de participación ad hoc para necesidades concretas e órganos estables no tempo cunha mirada global

Dinamización

- Actividades socioculturais construídas de maneira comunitaria.
- Equipos de acción socioeducativa e comunitaria con presenza, continuidade no espazo e poñendo en relación con veciñanza, entidades, equipamentos e servizos públicos.
- Recuperación de solares e espazos abandonados para hortas
- Utilización dos alcorques para xardíns urbanos.
- Traballar con referentes da propia comunidade como axentes de cambio

Accións de ordenación

- Incorporar na normativa e plans municipais novos usos que integren a diversidade (ex. Manifestacións relixiosas non católicas no espazo público).
- Remodelación urbanística con perspectiva inclusiva e sumando a todas as voces.
- Diseñar plans de usos que integren necesidades de colectivos minoritarios (ex. Muros de arte urbanos)

Accións de control

- Revisar o réxime de infraccións e sancións:
  - Evitar penalizar/expulsar colectivos en situación de vulnerabilidade. Aplicar unha mirada e unha resposta social.
  - Incorporar e impulsar o uso de medidas alternativas á sanción.

2. LECER NOTURNO

Máis do 75% de mozos de entre 14 e 30 anos van habitualmente a bares e discotecas. O 40% practica o botellón, especialmente até os 25 anos (Pérez Díaz, 2021).

A principal oferta de lecer nocturno é a oferta mercantil proposta por bares, pubs e discotecas, aínda que existe tamén unha programación de festas populares e festivais e, en ambos os casos, unha combinación e interrelación entre lecer formal (planificado e regulado) e informal (espontáneo, en pisos e espazo público principalmente). O consumo de alcol é un elemento consubstancial a calquera das anteriores prácticas de lecer, independentemente da idade de consumo legal (18 anos). En España, un 17% dos mozos de 15 a 16 anos declara sufrir intoxicación etílica ou practicar binge drinking nos últimos 30 días; e o 50% de mozos consumidores de 14 a 17 anos manifesta ter fácil acceso ao alcol tanto en bares e pubs, como en tendas de alimentación (Observatorio Español das Drogas e das Adiccións, 2021). Doutra banda, o alcol é a droga que se percibe como menos perigosa por parte dos mozos.

Non todos os municipios dispoñen dunha oferta de lecer nocturno que abarque todo o itinerario festivo. Algúns, mesmo, presionan aos mozos para expulsar prácticas de lecer do seu municipio, forzando a mobilidade e, por tanto, os riscos asociados á mesma, especialmente se deben desprazarse en coche particular.

En franxas de idade máis baixas, existen poucas alternativas ao lecer nocturno mercantil e ao consumo de alcol asociado.

Tanto en municipios con oferta de lecer nocturno, como a nivel supramunicipal, faltan modelos de planificación e xestión que integren o lecer nocturno con outros servizos, e que diversifiquen a oferta.

Riscos asociados para a seguridade, a saúde pública e a convivencia

A noite é un espazo positivo de #gozar e de aprendizaxe para a mocidade. Hai que fuxir de visións adultocéntricas e estigmatizadoras destas prácticas. Desproblematizar o uso do espazo público e, conxuntamente con acódelas usuarias e co resto da veciñanza, buscar novas formas de gobernanza da cidade nocturna.

Un eixo fundamental de tal gobernanza é a seguridade dos e as novas. Non hai que xerar alarmismo, pero tampouco obviar os riscos asociados ás prácticas de lecer nocturno.

Saúde pública:

Existen amplos debates sobre os mellores modelos de regulación e prevención das drogas, que non podemos reproducir aquí. No entanto, propomos pór o acento na prevención dos riscos asociados a dúas cuestións concretas:

- O consumo de alcohol entre os e as mais novas.
- Danos asociados a consumos experimentais e recreativos de outras drogas.

Algunhas propostas:

- **Deseñar plans de lecer para os e as máis novas con oferta diversa e non centrados exclusivamente no consumo de alcol.**
- **Repensar a oferta de lecer de forma participada, integrando o espazo público.**
- **Reducir a oferta de alcol: garantir o cumprimento da prohibición de venda de alcol a menores en establecementos comerciais (de lecer e alimentación) e tamén en festas populares.**

No caso do consumo doutras sustancias psicotrópicas asociadas a prácticas de lecer nocturno, en colaboración con corpos policiais, é importante monitorizar a evolución da oferta e garantir que os locais de lecer nocturno non participan no mercado da droga (foi un problema claro en décadas pasadas). Doutra banda, é importante garantir que as aodes usuarias dispoñen de información contrastada sobre as características e calidade das drogas que consomen.

Algunhas propostas:

- **Xeneralizar estratexias de información sobre drogas e redución de danos como a que realiza, por exemplo, Energy Control.**
- **Monitorizar a oferta de drogas e garantir a desvinculación de locais de lecer.**

Seguridade persoal: seguridade no tráfico e violencias machistas

A combinación de itinerarios festivos, consumo de sustancias psicotrópicas (alcol e outras) e condución de vehículos é un dos riscos máis graves para os mozos e mozas. O 2,7% do estudantado de 14 a 18 anos recoñeceu conducir un vehículo baixo os efectos do alcol no último ano e o 17,2% viaxar como pasaxeiro ou pasaxeira nun vehículo conducido por alguén baixo os efectos do alcol (Observatorio Español das Drogas e das Adiccións, 2021).

Algunhas propostas:

- **Fomentar o transporte público ou a figura do condutor ou condutora abstemia.**
- **Manter o control policial para evitar conducir baixo os efectos do alcol e outras drogas.**

A violencia machista que afecta as mulleres e ao colectivo LGBTI é estrutural e atravesa por tanto as prácticas de lecer.

O 18% dos casos de violencia sexual exercida por persoas diferentes á parella que declaran as mulleres produciuse en locais de lecer nocturno e máis do 30% en espazo ou transporte público (Generalitat de Catalunya, 2017; Delegación do Goberno contra a Violencia de Xénero, 2020). Aínda que neste último caso os estudos non permiten segmentar se se produciron en itinerarios festivos, sabemos que os desprazamentos durante itinerarios nocturnos xeran inseguridade, percibida e real.

É importante traballar desde a administración cunha visión apoderadora e de exercicio de dereitos que evite por tanto fomentar o medo e a redución da vida nocturna por parte das mulleres e diversidades.

Aínda que as violencias machistas detállanse noutra ficha, incluímos aquí algunhas propostas específicas relacionadas co lecer nocturno.

Algunhas propostas:

- **Deseñar protocolos municipais de detección e atención ás violencias machistas en lecer nocturno.**
- **Definir itinerarios seguros vinculados ao transporte público. Implementar puntos de información e atención fronte a agresións machistas en festas e festivais**
- **Xerar protocolos con locais de lecer de prevención e atención fronte a agresións machistas.**
- **Formar ás policías locais para a detección e atención de aquelas vítimas no espazo público.**
- **Promover campañas e programas de fomento da igualdade de dereitos, e de masculinidades non tóxicas.**
- **Implementar os puntos violetas como puntos de referencia estables e recoñecibles e traballados conxuntamente co movemento feminista.**

Convivencia:

En moitos municipios prohibese o consumo non regulado de alcol no espazo público máis como forma de evitar prácticas de lecer, especialmente o botellón, que como medida de saúde pública. Con todo, **a prohibición modula ou despraza a práctica, non a elimina**. Doutra banda, unha resposta prohibicionista exclúe do #gozar do espazo público a amplas capas de poboación.

O deseño das prácticas de lecer formais (por exemplo, a concentración e características de locais de lecer nocturno no territorio) incide no uso do espazo público para prácticas de lecer informais e na mobilidade e, por tanto, nas molestias potenciais para os veciños e veciñas (Barruti e Rodríguez, 2007). Débense pensar e definir modelos de lecer nocturno que integren os usos tanto de espazos formais como informais, que habiliten servizos para acódelas usuarias (transporte e itinerarios seguros, lavabos, restauración, etc.) e tamén minimicen o impacto diúrno.

O dereito ao espazo público nocturno debe ir acompañado tamén dun modelo de responsabilidade e de coidado do mesmo, que pode e debe ser definido de forma participada con acódelas usuarias. As ordenanzas municipais poden ser reflexo de tal modelo e deben combinar mecanismos sancionadores con mecanismos educativos (medidas alternativas á sanción) e con figuras alternativas á policía (persoal mediador).

Algunhas propostas:

- **Planificar o lecer nocturno tendo en conta tanto os usos formais como informais e os servizos indispensables asociados (itinerarios seguros, lavabos públicos, etc).**
- **Actualizar as ordenanzas de convivencia de forma participada.**
- **Integrar medidas alternativas á sanción. Implementar equipos de mediación nocturnos.**

3. TRÁFICO E CONSUMO DE DROGAS

O tráfico de drogas é un problema complexo con implicacións transnacionais. Os mercados das drogas ilícitas están vinculados coa violencia e outras formas de delincuencia. As drogas alimentan e prolongan os conflitos, e os seus efectos desestabilizadores (UNODC 2022), á vez que contribúen á vulneración de dereitos humanos, económicos, sociais e culturais, especialmente nas zonas produtoras e de tránsito ilícito.

España é principalmente un punto de acceso, consumo e tránsito cara ao resto do continente tanto de cocaína como doutras drogas, como o cannabis e o haxix. As cidades teñen sen dúbida un papel limitado en canto ás posibilidades de resolución deste complexo problema, pero enfrontan as súas consecuencias e por isto é clave que sexan parte da

implementación de accións directas e que se coordinen con outras instancias administrativas para contribuír en plans a maior escala.

O fenómeno das drogas ten dúas abordaxes, por unha banda, a situación de persoas consumidoras e por outro a do cultivo e venda.

Respecto das persoas consumidoras, entendemos que a abordaxe correcta é desde a non criminalización e en cambio aplicando unha perspectiva de saúde pública.

Non desenvolveremos en detalle as medidas a aplicar que deben traballarse necesariamente desde ese ámbito, pero mencionamos algúns elementos que consideramos imprescindibles, algúns dependentes directamente do nivel municipal, outros do autonómico.

Algunhas propostas:

- **Implementar programas para a prevención de adiccións, en especial para a poboación nova.**
- **Garantir a existencia dunha rede pública asistencial para persoas con problemas de consumo de sustancias e as súas contornas, incluíndo programas de tratamento e de redución de danos.**
- **Garantir un servizo público de atención á saúde mental. Implementar accións dirixidas a reducir o estigma asociado ás persoas con consumo de drogas.**
- **Incorporar a mirada interseccional nos programas de prevención, atención e tratamento.**
- **Garantir a accesibilidade universal aos servizos de tratamento, redución de danos e saúde mental asociados ao consumo de drogas e adiccións. Incluíndo recursos de baixa intensidade.**

En canto á venda de drogas ilegais, esta pode producirse na vía pública ou en vivendas e/ou locais. É un fenómeno que impacta gravemente na convivencia e na sensación de seguridade (IERMB 2019) aínda que por non xerar vitimización directa non adoita aparecer en ferramentas de medición como as enquisas de vitimización.

Ademais, moitas veces hai reticencias a denunciar polo medo que se xera ante posibles represalias.

O papel dos corpos policiais ten gran relevancia na abordaxe desta problemática, pero tamén é necesario xerar mecanismos comunitarios e de dinamización do espazo público que reduzan os impactos.

O primeiro paso ante calquera problemática será a realización dun diagnóstico participado a partir do cal poderán deseñarse respostas adecuadas ás características do problema.

Algunhas propostas:

- **Implementar espazos de seguimento e coordinación de dispositivos entre os diferentes servizos vinculados á problemática: saúde, limpeza, policía, traballadore/as de rúa, equipos de mediación, veciñas, etc.**
- **Xerar mecanismos áxiles de denuncia/comunicación ás autoridades e circuitos de información veciñal-técnico-policial-xudicial.**
- **Xerar espazos e relacións de confianza coas veciñas e os veciños que lles dea seguridade ao momento de facer a denuncia.**
- **Establecer referentes da policía local para establecer relación con veciñas e veciños e con capacidade de detectar, sistematizar e transmitir información vinculada ao tráfico de drogas.**
- **Formar á policía local para detectar a explotación e o tráfico de persoas relacionadas co tráfico de drogas.**
- **Intervir urbanisticamente e dinamizando o espazo público para evitar os usos excluíntes.**
- **Detectar posibles conflitos de convivencia -por exemplo, vinculados a equipamentos de saúde para o tratamento ou por consumo na vía pública- e intervir con estratexias de mediación e de xestión do conflito.**
- **Garantir a participación da veciñanza e das persoas consumidoras no deseño e avaliación das accións.**

Ademais, hai outras actuacións que corresponden a instancias autonómicas ou estatais pero que as cidades poden instar:

- Investigar policialmente o tráfico de drogas con especial foco no factor económico que as motiva, centrándose na organización máis que na venda ao consumidor final.
- Mellorar as capacidades policiais de investigación sobre o tráfico online de drogas.
- Mellorar a cooperación e o intercambio de información de intelixencia co obxectivo de desarticular as organizacións vinculadas ao tráfico transnacional.
- Incrementar os recursos policiais para previr, detectar e investigar a explotación e o tráfico de persoas relacionadas co tráfico de drogas.
- Mellorar o control de colectores, a formación e cooperación con empresas de transporte marítimo comercial e incrementar as capacidades de interceptación nos portos para reducir o tráfico de drogas por vía marítima.
- Facilitar a interposición de denuncia colectiva ante situacións de tráfico que teñan impacto nas comunidades.

A venda de drogas ilícitas ten tamén vinculación co lecer nocturno, algunhas actuacións específicas abordáronse na ficha respectiva.

4. VIOLENCIAS MACHISTAS

As violencias machistas nas cidades teñen múltiples dimensións. Por unha banda, a violencia de xénero -entendida no marco da lexislación estatal vixente, é aquela que se produce no marco das relacións de parella ou exparella e tende a producirse maioritariamente no espazo privado. Por outra banda, as violencias machistas nos espazos públicos ou de uso público (rúas, transporte público, locais de lecer...)

En ambos os casos é imprescindible contar coa intervención da administración en colaboración coa sociedade civil e os movementos sociais e comunitarios.

Para abordar as violencias machistas é necesario, en primeiro lugar, identificalas, para logo actuar sobre ela desde os diferentes ámbitos e perspectivas.

Para identificar as violencias machistas é necesario realizar un traballo en clave feminista, interseccional e transversal.

Ademais de sensibilizar e traballar con forzas e corpos de seguridade e co sistema xudicial, o nivel municipal ten un papel importante na prevención e a atención de acódelas vítimas das violencias, incluíndo a infancia. As medidas que correspondan ao ámbito municipal, comarcal ou autonómico dependerán das capacidades e organización de cada territorio. Por isto enunciaremos diferentes medidas e recursos que cremos claves para esta problemática, aínda que non todas corresponderán ao nivel municipal:

Algunas propostas:

- **Implementar recursos e profesionais de servizos integrais para as vítimas:**
  - **Servizos especializados que inclúan centros de atención con persoal multidisciplinar: avogadas, traballadoras sociais, psicólogas, educadoras sociais e axentes de igualdade.**
  - **Traballo transversal co resto das áreas de intervención municipal.**
  - **Casas e centros de acollida: incorporando, ademais dos servizos de apoio e seguimento individualizado, a intervención social e comunitaria de maneira colectiva e apoderadora.**
  - **Incluír a creación de vivendas de transición á vida autónoma.**
  -
- **Formar e sensibilizar para a detección e a abordaxe das violencias a todo o persoal municipal, especialmente o de atención (servizos sociais, policía local, etc).**

- Promover instancias de participación cidadá para o control e rendición de contas por parte do accionar de axentes públicos, incluíndo aquelas dirixidas especificamente ás intervencións do persoal policial.
- Incorporar nos procesos á comunidade: movemento feminista, asociacionismo (veciñal, social comunitario, xuvenil, cultural?), empresariado (especialmente hostalaría, pero non só: comercio, transporte público etc.), medios de comunicación locais.
- Xerar plans ou programas vinculados ás masculinidades, para ir cara a modelos relacionais máis respectuosos e saudables.
- Elaborar diagnósticos de situación da ordenación urbana desde a perspectiva de xénero, por exemplo, mediante marchas exploratorias.

5. SITUACIONES DE ODIO Y DISCRIMINACIÓN

Existen violencias que se exercen contra persoas e colectivos por razóns de xénero, de clase, étnicas ou raciais, relixiosas, culturais, por sufrir algún tipo de discapacidade, entre outras. Á súa vez, moitas persoas sofren discriminacións múltiples, dada a súa pertenza a varios colectivos vulnerados -tales como as mulleres pertencentes a sectores de baixos niveis de ingresos e a grupos étnicos discriminados. Estas situacións de discriminación responden á existencia dun modelo social baseado na dominación -patriarcal, capitalista e colonial- que define unhas determinadas relacións de poder entre os suxeitos. É importante entender este marco, porque máis aló das actuacións individuais haberá que traballar en cambios estruturais para resolvelas.

Se nos centramos nas condutas individuais, unha conduta discriminatoria pode realizarse a través do trato diferenciado (por exemplo, a través da exclusión dun servizo), dun discurso de odio, dunha agresión verbal ou física, ou de vandalismo (sería o caso dun grafiti ofensivo).

As condutas máis graves poden ser perseguidas penalmente. Así, os datos do Sistema Estatístico de Criminalidade (SEC) do Ministerio do Interior mostran que as vitimizaciones por causa de incidentes de delitos de odio atópanse en aumento, pasándose de 1.273 vítimas deste tipo de delitos, no 2015, a 1.874, no 2021.

No entanto, moitas situacións discriminatorias non son susceptibles de activar a vía xudicial penal, xa sexa porque non encaixan na tipificación dos delitos, ou porque falta reforzar a sensibilización e formación policial e xudicial na materia. Esta circunstancia non debe desalentar a resposta institucional, a resposta é necesaria e posible.

Previr e atallar tales condutas é un elemento fundamental para garantir a convivencia nas cidades, evitar a polarización social, discursos de odio e posibles escaladas de violencia.

Intervir ante as discriminacións e violencias producidas por propia administración (en ámbitos de saúde, servizos sociais, etc) é tamén fundamental: tales situacións xeran un impacto moito maior en acódea vítima, á vez que socavan a confianza da cidadanía nas institucións públicas.

As policía locais poden ter un rol esencial en detectar e abordar das situacións de violencia, discriminación no espazo público, mal uso do dereito de admisión, etc. e tamén deben implementar protocolos para evitar as posibles situacións discriminatorias nas propias actuacións.

É importante resaltar, que, segundo o Comité de Dereitos Humanos de Nacións Unidas e diversa norma internacional de dereitos humanos, unha situación de discriminación por parte a administración non require da vontade de discriminar das e os funcionarios, senón que se dá polo mero feito de verificarse o resultado discriminatorio.

Existen múltiples estratexias que poden levar a cabo desde o ámbito municipal para reverter ou previr este tipo de situacións, algunhas das cales recolleu e reforzou a recente lei estatal 15/2022, de 12 de xullo, integral para a igualdade de trato e a non discriminación, e previamente a lei catalá 19/2020, de 30 de decembro na mesma materia.

Algunhas propostas:

- **Elaboración de diagnósticos participados e con integración de múltiples fontes.**
- **Promover instancias de participación cidadá tendentes ao control e rendición de contas por parte do accionar de axentes públicos, incluíndo aquelas dirixidas especificamente ás intervencións do persoal policial.**
- **Establecer un servizo de atención a persoas vítimas de discriminación, en colaboración coas administracións supralocais.**
- **Desenvolver ou potenciar servizos de mediación ou resolución alternativa de conflitos.**
- **Complementar a resposta dialogada e educadora, co exercicio da potestade sancionadora municipal.**
- **Formar e sensibilizar ao propio persoal municipal, para evitar a reprodución de prácticas discriminatorias e para capacitalos para a detección das violencias.**
- **Desenvolvemento de campañas de sensibilización tendentes a visibilizar, deconstruir e reverter prácticas normalizadas, así como á difusión das canles de denuncia e asistencia existentes.**
- **Realizar estudos en ámbitos específicos que poñan en evidencia as situacións de discriminación.**

BIBLIOGRAFIA

- Aguilar, MJ (2013) «Participación comunitaria: ¿qué es?» Blog propio. Recurso disponible en línea:
<https://mariajoseaguilaridanez.wordpress.com/2013/11/30/participacion-comunitaria-que-es/>
- Aramayona, B., Romón, J., Gómez-Ullate, J., Fuentes, D. Sánchez, M. y Nofre, J. (2020) Geografías de la Ciudad Nocturna: Análisis comparativo y aplicado del ocio nocturno joven el Madrid, Barcelona y Lisboa, Centro Reina Sofía sobre Adolescencia y Juventud, Madrid. Disponible en línea:
<https://www.adolescenciayjuventud.org/publicacion/geografias-ocio-nocturno/>
- Ballester, M., (2013) «Acción comunitaria y trabajadores comunitarios». Consorcio Acción Social de la Garrotxa. Recurso disponible en línea:
<https://www.casg.cat/accio-comunitaria-i-treballadors-comunitaris/>
- Barruti, M. y Rodríguez, A. (2007) Violencia en espacios de ocio nocturno. Un estudio de caso en Cataluña, en Recasens, Coord., La violencia en espacios de ocio nocturno. Un estudio comparativo europeo, Barcelona, Atelier, p. 131-157.
- Burgos, A. –Coord.- (2018) Observatorio Noctámbul@s: 5º Informe anual (2017-2018), Observatorio sobre la relación entre el consumo de drogas y las violencias sexuales en contextos de ocio nocturno, Barcelona. Recurso disponible en línea:
https://www.drogasgenero.info/wp-content/uploads/5InformeNoctambulas_2017-18.pdf
- CEDRE, Ministerio de Igualdad de España (2021): Percepción de la discriminación por origen racial o étnico por parte de sus potenciales víctimas en 2020. Recurso disponible en línea:
https://igualdadynodiscriminacion.igualdad.gob.es/destacados/pdf/07-PERCEPCION_DISCRIMINACION_RACIAL_RESUMEN
- CEO, Centre d'Estudis d'Opinió (2023), Enquesta sociopolítica. 2022, Recurso disponible en línea: <https://ceo.gencat.cat/ca/estudis/registre-estudis-dopinio/estudis-dopinio-ceo/societat/detall/index.html?id=8708>
- Creación Positiva. (2019). Guía para la elaboración de protocolos en abordaje de violencias sexuales y LGTBIfobia en los espacios públicos de ocio (L'Apòstrof). Recurso disponible en línea: www.foliverd.net
- Delegación del Gobierno contra la Violencia de Género (2020) Macroencuesta de violencia contra de violencia contra la mujer 2019, Ministerio de Igualdad, Madrid. Recurso disponible en línea:
https://violenciagenero.igualdad.gob.es/violenciaEnCifras/macroencuesta2015/pdf/Macroencuesta_2019_estudio_investigacion.pdf
- Encuesta de Victimización de Barcelona 2022, (2022), Ajuntament de Barcelona. Recurso disponible en línea:
<https://ajuntament.barcelona.cat/prevencio/es/documents?combine=&tid=121>

- Generalitat de Catalunya (2016) Enquesta de violència masculista a Catalunya. Recurso disponible en línea: https://interior.gencat.cat/web/.content/home/010_el_departament/publicacions/seguretat/estudis_i_enquestes/enquesta_de_violencia_masculista/Presentacio-EVMC_23_07.pdf
- Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans (2019) Factors de la inseguretat als barris de Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Recurso disponible en línea: https://ajuntament.barcelona.cat/prevenio/sites/default/files/documents/informe_sobre_els_factors_de_la_inseguretat_als_barris_de_barcelona_def_002.pdf
- Generalitat de Catalunya, (2009), La Economía de las drogas ilícitas: escenarios de conflictos y derechos humanos. (Materiales de Paz y Derechos Humanos N° 11, 2009) . Recurso disponible en línea: http://www.gencat.cat/drep/ipau/sumaris/economia_drogas.pdf
- Manyà, C. y Morales. E. (2018) Marco de intervención comunitaria en los centros de servicios sociales de Barcelona. Ayuntamiento de Barcelona.
- Marchioni, M. (2001) Comunidad, participación y desarrollo comunitario. Madrid, Popular.
- Ministerio de Sanidad (2021), Gobierno Encuesta sobre uso de drogas en enseñanzas secundarias en España (ESTUDES), 1994-2021 de España, Madrid. Recurso disponible en línea: https://pnsd.sanidad.gob.es/profesionales/sistemasInformacion/sistemaInformacion/pdf/ESTUDES_2021_Informe_de_Resultados.pdf
- Naciones Unidas (2022), UNODC, Informe mundial sobre las drogas 2022. Recurso disponible en línea: https://www.unodc.org/res/wdr2022/MS/WDR22_Booklet_1_spanish.pdf
- Naciones Unidas, (1989), CCPR/C/21/Rev. 1/Add. 1. Aprobado por el Comité de Derechos Humanos en virtud del artículo 40(4) del Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos, en la reunión del 21 de noviembre de 1989.
- Observatorio de las Discriminaciones (2021): Informe 2021, Ayuntamiento de Barcelona. Recurso disponible en línea: <https://ajuntament.barcelona.cat/oficina-no-discriminacio/es/observatorio-discriminaciones>
- Observatorio Español de las Drogas y de las Adicciones (2021) Monografía alcohol 20-21: consumo y consecuencias, Delegación del Gobierno para el Plan Nacional sobre Drogas, Madrid. Recurso disponible en línea: https://pnsd.sanidad.gob.es/profesionales/publicaciones/catalogo/catalogoPNSD/publicaciones/pdf/2021_Monografia_Alcohol_consumos_y_consecuencias.pdf
- Pérez Díaz, M.T. –Dir.– (2021) Informe juventud en España 2020, Injuve, Ministerio de Derechos Sociales y Agenda 2030, Madrid. Recurso disponible en línea: http://www.injuve.es/sites/default/files/adjuntos/2021/03/informe_juventud_esp_ana_2020.pdf
- Pluma, A. (2014): El tractament de l'espai públic. Passat, present i futur. Barcelona. Ed: Diputació de Barcelona.
- Roy, S. (2019). Grup de treball Convivència i espai públic. Diputació de Barcelona.
- Trojanowicz, Robert y Bucqueroux, Bonnie (1991). Community Policing and the Challenge of Diversity. National Center for Community Policing. School of Criminal Justice. Michigan State University.
- Urbano Molina, C., & Monjas Carro, M. (2020). Una contribución a la prevención de las violencias machistas a través de la COEDUCACIÓN.